

ARAŐTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 2, Sayfa: 475-489, TEMMUZ – 2020
Makale Gönderme Tarihi: 24.04.2020 Kabul Tarihi: 23.05.2020

MAKEDONYALILAR HANEDANLIĞI'NIN II. DÖNEMİNDE (1025-1056) BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA YAŞANAN GENEL SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER

General Political and Economic Developments in The Second Period of Macedonians Dynasty (1025-1056) in Byzantine Empire

Mehmet Ertan BAMYACI*

Sezgin GÜCLÜAY**

ÖZ

II.Basileios'un ölümü (1025) ile başlayan Makedonyalılar Hanedanlığı'nın ikinci dönemi, aynı hanedanlığın birinci dönemindeki kadar başarılı olamamıştır. Yaklaşık olarak otuz yıl süren bu dönemde yedi farklı isim devleti yönetme şansı bulmuştur. Uzun soluklu bir yönetimin olmayışı ise istikrar noktasında bir başarısızlığa sebep olmuştur. Ülke içinde ve ülke dışında yaşanan sıkıntılara ekonomide yaşanan olumsuz gelişmeler de eklenince imparatorluk oldukça zor bir dönem yaşamıştır. VIII.Konstantinos'un sorumluluktan uzak yönetim anlayışıyla başlayan bu ikinci dönem III.Romanos'un gerçeklikten uzak politikalar izlediği bir süreçle devam etmiştir. III.Romanos, hazineye büyük yük getiren masraflı işlerle ve askeri alandaki başarısızlıklarla Bizans tarihinde yerini almıştır. IV.Mihail döneminde imparatorun ağabeyi İoannes başta mali konular olmak üzere neredeyse tüm yönetimi eline almıştır. Bu dönemde bazı başarılar elde edilse bile uygulanan ağır vergi politikaları ve İoannes'in devlet hazinesini ailesinin hizmetine sunması, aslında devletin aile menfaatlerinin gerisinde kaldığı bir anlayışın yansımasıdır. Yine bu dönemde yaşanan askeri başarısızlıkların sebeplerinden biri; askeri alanda başarısız kimselerin ordu yönetimine getirilmesidir. V.Mihail'in kısa süren yönetimi, İmparatoriçeler Theodora ve Zoe'nin idarecilikten anlamamaları ve masraflı siyasetleri, IX.Konstantin'in ülke sorunlarından çok dünyevi zevklerle ilgilenmesi Makedonyalılar Hanedanlığı'nın II.döneminin ne kadar başarısızca yönetildiğinin göstergelerindedir.

Bizans İmparatorluğu tarihte iz bırakmış büyük bir medeniyettir. Yüzyıllar boyunca varlığını devam ettirmeyi başaran Bizans, Türk tarihi bakımından da önemli bir noktadadır. Böylesine büyük bir medeniyeti tüm yönleriyle değerlendirecek tek bir çalışmanın mümkün olamayacağı bilinciyle hareket ettik ve çalışmamızı bu doğrultuda sınırlandırdık. Böylece konumuzu; Bizans'ın hızlı bir şekilde güç kaybettiği bir dönem olan, Makedonyalılar Hanedanlığı'nın II.döneminde yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler olarak belirledik. Çalışmamızda özellikle dönemin Bizans kronik eserlerinden ve konuyla alakalı yazılan birçok tetkik eserden ve makaleden faydalandık. Çalışmamızın bu alanda yapılacak yeni çalışmalara katkı sunmasını umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Siyasi, Ekonomik, askeri, Makedonyalılar Hanedanlığı.

ABSTRACT

The second period of the Macedonians Dynasty starting with the death of Basil II (1025) is not as successful as the first period. During this period which lasted for thirty years, seven different individuals had a chance to govern the state. The absence of long-running governance causes failure in stabilization. The empire has a rather difficult period as adverse events in the economy are added to domestic and foreign problems. The second period, starting with a solid regime of Constantine VII, continues with a process that Romanos III pursues a far from reality and sensational policy. Romanos III takes part in Byzantine history

* Dr., e-posta: ertanbamyaci@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9533-0322>

** Doç. Dr., Fırat Ün. İnsani ve Sosyal Bilimler Fak. Tarih Bölümü-ELAZIĞ, e-posta: sgucluay@firat.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1826-6371>

with failures in the military and costly works putting a big burden on the treasure. Ioannes , brother of the emperor, takes almost entire reign, particularly financial issues in hand in Michael IV's reign. In this period, even though some achievements are attained, heavy tax policies and state treasure, which Ioannes dedicated to his family, are reflections of the understanding that the state falls behind family interests. One of the reasons for military failure again in that period is bringing unable people to the army, just because they are family members. The short reign of Michael IV, Empresses Theodore and Zoe's costly politics and their insufficiency in governorship and Constantine IX's being fond of earthly pleasures rather than the state problems are among the marks indicating how unsuccessfully the period is governed.

Byzantine Empire is a great civilization that left a mark in history. Byzantine, which managed to survive for centuries, is also an important point in Turkish history. We have acted with the awareness that a single study that could take such a great civilization in all its aspects is not possible, and we limited our work in this direction. Thus, we set our subject as the political and economic developments that took place in the Second Period of the Macedonian Dynasty, which was a period when Byzantium rapidly lost power. In our study, we especially benefited from the Byzantine chronicles of the period and many studies and articles written on the subject. We hope that our work will contribute to new studies in this field.

Key Words: Byzantine, Political, Economic, military, Macedonians Dynasty.

GİRİŞ

Makedonyalılar Hanedanlığı'nın ilk dönemi II.Basileios'un ölümüyle kapanmıştır. İmparator II.Basileios (976-1025) öldüğünde 67 yaşındadır. Yirmi yaşına kadar tahtı babası ve Nikephoros Phokas ile sonra ise Nikephoros'un halefi olan Ioannes ile paylaşmıştır. Basileios bu süreç içerisinde yönetim noktasında geri planda kalmıştır. Fakat sonrasında yıllarda tek başına hükümdarlık yapmıştır. Ömrü savaşlarla ve isyanlarla geçen Basileios'un evlenmeye vakti bile olmamıştır. İmparator, ardından kanla inşa edilmiş bir ülke bırakmıştır ancak bir varis bırakmadan ölmüştür.

İmparator II.Basileios 1025 senesinde öldüğü zaman Bizans gücünün doruğundadır ancak tarihte sürekli yaşanan bir tablo vardır ki, her zirve aynı zamanda aşağı doğru ivmelenen bir gidişatın da başlangıç noktasını oluşturur. Bu durum Bizans tarihi için de geçerlidir. X.yüzyıl Bizans imparatorluğunun en parlak yüzyılıdır ki bu durumun sebepleri arasında şüphesiz yönetimdeki istikrar öne çıkmaktadır. I.Basileios ile başlayan süreçle II.Basileios'un ölümüne kadar geçen Makedonyalılar hanedanlığının I.dönemi tam bir istikrar dönemidir zira 867'den 1025 tarihine kadar geçen yaklaşık 158 yılda, Bizans'ın kısa süreli bir bunalım yaşadığı Aleksandros dönemini (912-913) saymazsak toplamda 8 imparator bu dönemi yönetmiştir ki sırf bu veri bile bu dönemin başarısında istikrarın önemini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca mali, askeri ve idari alanlar başta olmak üzere bu hanedanlık zamanında imparatorlukta pek çok olumlu gelişme yaşanmıştır. Makedonyalılar Hanedanı II. döneminde ise İmparatorlukta yönetim anlamında bir istikrar sağlanamamıştır. İçeride ve dışarıda yaşanan siyasi gerilimlere ekonomide yaşanan olumsuzluklar da eklenince imparatorluk oldukça zor bir sürece girmiş ve her bakımdan güç kaybetmiştir¹.

1. Siyasi Gelişmeler

II.Basileios'un ölümünün ardından bir varis olmadığı için kendisinden iki yaş küçük 65 yaşındaki kardeşi VIII. Konstantinos (1025-1028) tahta geçmiştir. Konstantinos her ne kadar yönetimden uzak durmuş ya da durdurulmuşsa da, sonuçta o da erguvan odada doğmuş bir *porfirogenetus* olarak tahtın meşru bir ortağıdır. Ancak karakter olarak ağabeyinin tam tersidir.

¹ M. Ertan Bamyacı, *Bizans İmparatorluğu'nda Ticaret (VIII-X. Yüzyıllar)*, F.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2017, s.98.

Basileios ne denli sofuysa o, o denli zevk düşkün; ağabeyi ne denli enerjikse o, o denli miskin; ağabeyi ne denli güçlüyle o, o denli zayıftır².

Mikhaıl Psellos'un *Khronographia*'sında VIII.Konstantinos'un tahtı hak etmeyecek birçok özelliğinin olduğuna vurgu yapılmaktadır: "Çok uzun boylu ve iri cüsseli olan imparator oldukça obur biriydi. Ayrıca birçok malzeme ile yemekleri renk ve kokularla zenginleştirirdi. Dünyevi arzuları ve oburluğu yüzünden gut hastalığına yakalanmıştı. Bu hastalık ayaklarına öylesine rahatsızlık vermekteydi ki kendisi tahta çıktıktan sonra yürüyemez bir hale gelmişti. Tiyatroya ve at yarışlarına çılgınlık derecesinde düşkün olan imparator, dama ve zar oyunlarıyla da ilgiliydi. Hatta öyle ki devlet işlerini bile bu uğurda ihmal edebilmekteydi. Oyun oynadığı esnada elçiler bile gelse umursamaz, onları bekletir ve oyuna devam ederdi"³. Ahlaki yapıdan yoksun olan VIII.Konstantinos zalimliği ile de nam yapmıştır. Cesareti olmadığı için en küçük söylenti karşısında bile birçok masum insanı ya öldürmüş ya da sakat bırakmıştır. Uyguladığı en meşhur ceza ise kör etmektir. Bu şekilde kendisine tehdit olarak gördüğü unsuru etkisiz hale getirebilmektedir. Uygulamış olduğu bu ceza başkentte trajikomik bir şekilde "imparatorun ilahi merhameti" olarak tanımlanmıştır. Vicdan azabı çekerek kör edilen kurbanlarına sarılması dahi samimiyetten oldukça uzak görülmüştür. Yaşam tarzı itibariyle uzun süre sağlıklı bir hayat yaşayamayacağı aşikar olan VIII.Konstantinos nihayet 9 Kasım 1028'de hastalandığında kendisinden sonra ülkeyi kimin yöneteceği sorusu gündeme gelir. İmparatorun bir oğlu yoktur. Üç kızının en büyüğü kendini dine adamıştır. Ortanca kızı Zoe ise bir zamanlar III.Otto ile evlenmek için yola koyulmuş, ancak İtalya'ya vardığında Otto'nun ölüm haberini alınca bu evlilik girişimi yarıda kalmıştır. Tabi bu olay üzerinden yirmi altı yıl geçmiş ve o zamandan sonra Zoe, imparatorluğun kadınlara ayrılmış olan bölümü *gynaekion*'da aralarında nefret bulunan küçük kardeşi Theodora ile birlikte kuskün bir hayat yaşamaktadır⁴. Mevcut sıraya göre Zoe imparatoriçe olacaktır, ancak bunun için evlenmesi gerekmektedir. Bu şekilde Makedonyalılar Hanedanı'nın devamı sağlanabilecektir. Ölüm döşeginde olan imparator ve yardımcıları asil ailelerin bireylerinden uygun aday düşünürler fakat istişareleri sonuç vermez. Akıllarına o sırada 60 yaşlarında olan senatör Romanos Argyrus gelir. Aynı zamanda imparatorun akrabası da olan Romanos bir *eparkhostur*. Bu arada Romanos ile Zoe'nin evlenmesinde bir engel vardır ki Romanos zaten evlidir. VIII.Konstantinos'un ise aklında ne daha iyi bir alternatif vardır ne de bekleyecek zamanı. Hemen Romanos ile karısını tutuklatarak huzuruna çıkartır ve önlerine iki seçenek koyar. Birincisi, senatör karısından ayrılarak Zoe ile evlenecektir ve hemen *caesar* ilan edilerek VIII.Konstantinos'tan sonra tahta geçecektir yada senatör kör edilerek karısıyla birlikte zindana kapatılacaktır. Bu teklif üzerine Romanos'un karısı ayrılığı kabul eder ve saçları kesilerek bir manastıra götürülür. Romanos ile Zoe 10 Kasım 1028'de Büyük Saray'ın kilisesinde evlenirler. Bundan iki gün sonra ise imparator VIII.Konstantinos ölür. Böylece III.Romanos Argyrus (1028-1034) artık tahtın yeni sahibi olur⁵.

III.Romanos, Bizans sivil aristokrasisi olarak değerlendirebileceğimiz bir ailenin üyesidir. Bu aileler büyük tarım arazilerine sahip olsalar bile itibarlarını sarayda almış oldukları idari vazifelerden almaktadırlar. Herhangi bir askeri deneyimleri olmamalarına rağmen iyi eğitim almış ve klasik kültürle yetişmiş kişilerdir. Romanos da donanımlıdır ve devlette üst düzey idarecilik yapmış biridir ancak ülke yönetiminde maharetli değildir. Romanos kibirli bir yapıya sahiptir ve duygularıyla hareket etmektedir. Büyük bir hayalperestlikle Doğu'ya düzenlemiş olduğu sefer de bu yapısından kaynaklanmıştır⁶. 14 Mart 1030'da imparator Romanos, Greklerden topladığı çok

² Celalettin Basık, *Hiç Bizans Olmadı*, C.II, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2015, s.375.

³ Mikhaıl Psellos, *Mikhaıl Psellos'un Khronographia'sı*, çev.Fikret İşıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s.27-28.

⁴ J.J. Norwich, *Bizans Yükseliş Dönemi (803-1081)*, çev.Selen Hırçın Riegel, C.II, Kabalcı Kitabevi, İstanbul, 2013, s.214-215.

⁵ Radi Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi (Şu Bizim Bizans-Byzantium 330-1453)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s.301-302.

⁶ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, çev.Esra Ermert, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2016, s.276; Psellos, s.34.

sayıda askerle Müslümanlara karşı bir harekât başlatır. Halep civarlarındaki bir kalede karargâh kurar. Bu arada Müslümanlar da Romanos'a karşı harekete geçerler. Romanos beklemediği bu olay karşısında paniğe kapılır ve yaşamış olduğu korku kendi askerlerine de sirayet eder. Romanos kendi ordusunda dahi sevilmeyen bir liderdir ve askerler arasında onu düşmana karşı yalnız bırakacağı dedikodusu kendisine kadar ulaşınca harekât bölgesini terk eder. İmparatorun firar ettiğini öğrenen Müslüman askerler ise dağılan Bizans ordusundan çok sayıda askeri öldürdüler. Bu olaydan iki hafta sonra Guris şehriden bir adam, imparator Romanos'u ölmek üzereyken ağaçların altında bulur. Adam imparatoru evgine götürür ve tedavi olmasını sağlar. Sağlığına kavuşan imparator Maraş şehrine gelince kalan askerleri toparlayarak Konstantinopolis'e döner. Birkaç gün sonra ise Romanos, kendisini bulan adamı yanına çağırır ve onu Guris mıntikasına vali olarak atar. Ayrıca adama büyük hediyeler vererek huzurundan uğurlar⁷.

İmparator, askeri sahada başarısız olacağını anlayınca ilerleyen zamanlarda ilgisini mimari faaliyetlere çevirmiştir ve hazineye büyük yük getiren gösterişli inşaat çalışmaları başlatmıştır. Karısı Zoe ile ilişkisi her geçen gün kötüye giden imparatorun hastalığı da giderek ilerlemiştir. Hastalık günlerinde kendisine hizmet etmesi için tutmuş olduğu Mihail ve Zoe hakkında çıkan bazı dedikodular vardır ancak imparator bu dedikoduları ciddiye almaz çünkü hizmetinde olan Mihail sık nöbetler geçiren hasta birisidir. Zamanla imparatorun hastalığı daha da ilerler ve 11 Nisan 1034'te ölür. Hemen akabinde Zoe'nin Mihail ile açığa çıkan ilişkisi ise III.Romanos'un zehirlenmiş olabilme ihtimalini akıllara getirmiştir. Zira Romanos'un hayatını kaybettiği günün ertesinde 56 yaşında olan Zoe ile 24 yaşındaki Mihail evlenmiştir. Bu durum da imparatorun zehirlenmiş olma ihtimalini kesinleştirmese bile Zoe ile Mihail arasında çıkan dedikoduların gerçek olma ihtimalini güçlendirir. Böylece 12 Nisan 1034 yılında genç adam imparatorluk tahtına IV.Mihail Paflagonyalı (1034-1041) olarak geçmiştir⁸.

IV.Mihail Paflagonyalı ve Zoe'nin arasında esasında çok güçlü bir bağ yoktur. Gerek aralarındaki yaş farkı gerek evlilikleri öncesi yaşanan olumsuz gelişmeler ve gerekse de Mihail'in sağlık durumu evli çiftin ilişkisini zedelemektedir. İkili arasındaki soğukluğa Zoe'nin artan talepleri de eklenince durum iyice içinden çıkılmaz bir hal alır ve belki de Mihail'in ağabeyi hadım İoannes Orfanotropos'un da iknasıyla Zoe'nin özgürlüğü, tıpkı Romanos döneminde olduğu gibi kısıtlanır. Bu kısıtlama sadece harcamalar noktasında değil, imparatoriçenin hareket alanını da kapsamaktadır. Dairesine hapsedilen Zoe, sıkı bir gözetim altında tutulmakta, ziyaretçi dahi kabul etmesine imkân tanınmamaktadır. Mihail'in en yakınında olan kişi ise artık ağabeyi İoannes'tir. Zaten Mihail'i Romanos'la tanıştıran ve bir noktada onun imparator olmasına vesile olan kişi de İoannes'tir. Bu arada İoannes dışında Mihail'in üç ağabeyi daha vardır ancak sarayda hiçbir sorumluluk almadan yaşayan diğer ağabeylerinin aksine İoannes sorumluluk sahibidir. Zaten kısa bir süre sonra da İoannes, başta mali konular olmak üzere tüm devlet yönetimini eline almıştır. Mihail'de imparatorluğa hizmet etme isteği taşımaktadır ve sağlığı el verdikçe devlet işleriyle meşgul olmaktadır.

Bahsettiğimiz gibi İoannes mali konularda yönetimi elinde bulundurmaktadır ve bu konuda oldukça acımasızdır. Vergileri katı biçimde arttırmakta ve toplanan parayı sanki ailesine aitmiş gibi görmektedir. İoannes, kardeş ve akrabalarının hazineden faydalanmasına izin vermiştir. Ailesine karşı oldukça düşkün olan bu adam, kız kardeşi Maria'nın kocası Stephanos'a varıncaya dek akrabalarını kollamaya çalışmıştır hatta 1038 yılında Stephanos'u, Mihail döneminin en büyük askeri harekâtı olan Sicilya seferinde nakil filosunun başına getirmiştir. Stephanos'u böyle kritik

⁷ Urfalı Mateos-Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, notları çev.Edoard Dulaurer, Halil Yımaç, Türkçe'ye çev.Hrant D.Andreasyon, TTK Basımevi/ TTK Yay., Ankara, 2000, s.52-53; Psellos, s.34-35; Jean-Claude Cheynet, *Bizans Dünyası, Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, çev.Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s.55; İslam Ansiklopedisi, *İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı*, C.4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s.524-525.

⁸ Mateos, s.58.

bir mevkie getirmesi ise onun ne kadar duygusal şekilde hareket ettiğinin ve onun için ülke menfaatlerinin aslında ailesinin menfaatlerinden sonra geldiğinin açık bir kanıtıdır.

II.Basileios zamanında planlanan fakat imparatorun ölümü nedeniyle ertelenen Sicilya seferinin yapılması bu dönemde elzem olmuştur. Sicilya Adası'nı üs olarak kullanan Müslümanların⁹ Güney İtalya'daki Bizans topraklarına yapmış olduğu sürekli saldırılar hem güvenliği tehdit etmekte hem de ticarete büyük zararlar vermektedir¹⁰. Tüccarlar Akdeniz'in bir korsan yuvasına dönüşmesinden dolayı ithal mal fiyatlarının sürekli artmasından ve dış ticaret hacminin düşmesinden şikâyet etmektedir. Sicilya her ne kadar iki asırdır Müslüman kontrolünde olsa da nüfusunun büyük bir bölümü Yunandır ve bu durum Bizans açısından bir milli dava haline gelmiştir. Bu arada bölgede yaşanan gelişmeler de buraya yapılacak bir askeri harekâta başarı şansını arttırmaktadır. Adadaki Arap emirleri arasında bir savaş söz konusudur. Palermo hâkimi el-Akhal, kardeşi Ebû Hafs'ın başını çektiği bir isyanla uğraşmaktadır. Kayrevan emirinin oğlu Abdullah komutasındaki altı bin adam da onlara katılmıştır. 1035 yılında çaresizlik içinde olan el-Akhal, Mihail'den yardım ister ve karşılığında olumlu dönüş alır¹¹. İmparator yapılacak sefer için uygun zamanın geldiğini düşünmektedir fakat emirin çok geçmeden bir suikastla öldürülmesi, adaya karşı konulmadan girilmesi ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Ayrıca isyan tüm adaya yayılmıştır. 1038 yazında sefer gemileri Sicilya'ya hareket eder ve başlarında Bizans'ın önemli generallerinden Georgios Maniakes bulunmaktadır. Ordunun ise temel gücünü Varegler oluşturmaktadır. Bununla birlikte farklı kökenden askerler de ordu içerisinde yerini almıştır. Ordu içindeki en zayıf bölümü ise Apulialı Lombardlar meydana getirmektedir. Başlatılan sefer başlangıçta başarıyla yürütülmüştür. Messina ve Palermo üzerindeki Rometta çok geçmeden ele geçirilmiştir. 1040 yılında ise Sirakuza'ya ilerlenmiştir¹².

Sirakuza zaferinin ardından Bizans ordusunda ciddi bir moral bozukluğu baş gösterir. Bu durumun sebebi ise kısmen Maniakes'ten kısmen de Stephanos'tan kaynaklanmış olabilir. Bu ikili arasında çıkan anlaşmazlık ise başkente kadar taşınmıştır. Stephanos, Maniakes'i ihanetle suçlamaktadır. General Maniakes acil olarak Konstantinopolis'e çağrılır ve anlaşılana o ki yargılanılmasına dahi fırsat verilmeden hapse atılır. Onun yerine geçen Stephanos, yardımcılarında biri tarafından öldürülür ve onun da yerine hadım Basileios geçer. Basileios'ta Stephanos'tan farksız bir şekilde başarısız biridir ki zaten şaşılacak şekilde harekât da başarısız bir sürece girmiştir. Bu arada Balkanlarda başlayan bir isyan yüzünden ordunun Sicilya'dan çekilmesi kararı alınır. Sicilya seferinin sonucu ise Bizans için tam bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Sicilya, Messina hariç tekrar Müslümanların kontrolüne geçmiştir¹³. Balkanlarda isyan çıkaran Bulgarlarla ise IV.Mihail oldukça hasta olmasına rağmen bizzat ilgilenir ve isyancı Bulgarlara karşı ordusuyla Mosunopolis'e doğru harekete geçer. Aralarında organize olmayı

⁹ Sicilya Adası önce Ağlebiler sonra Fâtımîler, daha sonra da Fâtımîler'e bağlı Kelbî valiler tarafından yönetilmiştir. Müslümanların hâkimiyetinde Sicilya; ilim, kültür, sanat ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Endülüs ve Haçlı seferleriyle birlikte İslam kültür ve medeniyetinin batıya aktarılmasında üçüncü yol olan Sicilya, modern batı medeniyetinin oluşumunda da etkili olmuştur. Fatih Güzel, *Norman İstilasına Kadar Sicilya ve Güney İtalya'da Müslümanlar*, Tarih ve Siyaset Bilimi Araştırmaları, Ed. Aydın Efe, Akademisyen Kitabevi, 2019, s.90.

¹⁰ Bizans İslamiyet'in ortaya çıkışından sonra Müslüman Arapların yoğun bir tehdidine maruz kalmıştır. Hz. Muhammed (S.A.V.) döneminden itibaren başlayan bu tehdit Dört Halife döneminde daha da artmıştır. Hz. Ali dönemindeki iç karışıklıklar döneminde Bizans açısından biraz rahatlama söz konusu olsa da Emevi Devleti'nin kurulmasından sonra bu tehditler daha da artmıştır. Nitekim Emeviler döneminde Müslümanlar Bizans başkentini üç kez kuşatma girişiminde bulunmuştur. Emevilerden sonra İslam dünyasının siyasi hâkimiyetini ele geçiren Abbasiler döneminde ve sonrasında Bizans Müslümanlar tarafından tehdit edilmeye devam etmiştir. Fatma Çapan, "İmparator Theophilos Döneminde (829-842) Doğu Roma İmparatorluğu ile İslam Dünyası Arasındaki İlişkiler", *History Studies*, 11/5, Ekim 2019, s.1505.

¹¹ Norwich, s.225-226; Dikici, s.305.

¹² Norwich, s.226. Konuyla alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Martino Mario Moreno, "Sicilya'da Müslümanlar", çev. Aydın Çelik-Abdulhalık Bakır, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, V/1 (Elazığ 2007), s.165-232; Ömer Tokuş, Fâtımîler ile Sicilya ve Güney İtalya Arasındaki Münasebetler, *Tarih Dergisi*, S.59, İstanbul, 2014, s.27-55.

¹³ Norwich, s.225-228.

başaramayan Bulgarlar ise bağımsızlık taleplerinden vazgeçerek IV.Mihail'den af dilerler ve böylece bu isyan 1041 yılında başarıyla bastırılmış olur¹⁴.

Bu arada IV.Mihail çok hasta olduğundan İoannes taht için Kalafates olarak bilinen ve aynı zamanda kendisinin de akrabası olan başka bir Mihail'i taht için düşünmektedir. Zoe bu genç adamı evlatlık edinmesi konusunda ikna edilir. Sonra tören için duyuru yapılır ve tüm önemli kişiler Blakherhai kilisesinde toplanır. Burada imparator, yeğenini imparatoriçe ile kurulan yeni akrabalığından dolayı tebrik eder ve onu *ceaser* mevkiine resmen yükseltir¹⁵. IV.Mihail'in ölümü ile de yeğeni ve evlatlığı olan 26 yaşındaki V.Mihail Kalafates (1041-1042) 10 Aralık 1041'de imparator olur¹⁶. Babası bir liman işçisi olduğu için tarihe Kalafatçı Mihail (Kalafates) olarak geçen V.Mihail imparator edilmeden önce verdiği sözleri unutmuştur. Zoe'ye sadık olacağına ve İoannes'le birlikte devleti yöneteceğine dair yemin etmiş olmasına rağmen kısa bir süre sonra verdiği yeminlerden döner. İoannes'in en küçük kardeşi Nobilissimus unvanındaki Konstantin'in de desteğiyle 1042 yılında hadım İoannes sürgün edilmiştir¹⁷. İoannes'in baskısından kurtulan V.Mihail, sarayda Zoe'nin varlığından da rahatsızlık duymaktadır. İmparatoriçenin saray yaşamına büyük kısıtlamalar getiren imparator bununla da yetinmeyerek Zoe'yi kendisini zehirlemek istediği suçlamasıyla yargı önüne çıkarır ve imparatoriçeyi adaletten uzak bir yargılamayla Büyükkada'da bir manastıra sürgün etmeyi başarır¹⁸. Mihail, Zoe'yi hapsedirdikten sonra senatoyu toplayarak imparatoriçenin azlini tasdik ettirmiştir. Ancak hesaba katmadığı bir şey vardır ki halk imparatoriçeye oldukça bağlıdır. Mihail'in İoannes stratejisi başarılı olmuştur çünkü İoannes, uygulamış olduğu politikalarla tüm kesimleri incitmiştir ve pek fazla bir seveni de yoktur. Ancak halk Zoe'yi annesi gibi görmektedir ve ona yapılan bu davranışı kabullenememiştir¹⁹. Belki bu desteğin sağlanmasında Zoe'nin hazineyi, halkı mutlu edecek bir araç olarak kullanması da yatmaktadır. Zira yapmış olduğu harcamalar saray yönetimi tarafından sürekli eleştirilmiştir.

İmparatoriçenin başına gelenler duyulunca kent içten içe kaynamaya başlar ve sokaklarda Zoe lehine tezahüratlar yapılırken imparator için nefret dolu sloganlar yankılanmaktadır. Başlayan bu isyan dalga dalga büyür ve saraya kadar ulaşır. Bu arada isyancıların tahtta görmek istedikleri tek kişi Zoe değildir. İsyancılar Zoe'nin kardeşi Theodora'nın da yönetimde olmasını istemektedirler ki bu noktada Zoe kadar Theodora'da taht üzerinde hak sahibidir. Theodora, Zoe'nin nedensiz kıskançlığı sebebiyle Petrion Manastırı'na kapatılalı on beş yıl geçmiştir ancak Zoe, isyancıların Theodora için yaptığı bu güçlü çağrıyı duymazlıktan gelemez ve inat etmenin fayda vermeyeceğini anlar. Her ne kadar Theodora'nın manastırdan ayrılma gibi bir niyeti olmasa da kendisine yapılan yoğun baskı neticesinde 19 Nisan Pazartesi günü Ayasofya'da yapılan bir törenle tahta geçer, Kalafatçı Mihail ise tahttan indirilir. Mihail, çaresiz bir halde kaçma planları yaparken büyük bir tesadüfle imparatorluğun en büyük generallerinden Katakolon Kekaumenos, Boukoleon Limanı'na yanaşır. Yaşanan bu gelişme Mihail'i umutlandırır ve Konstantin ile kalıp direnmeye karar verirler. 20 Nisan 1042 Salı günü başkent Konstantinopolis zırhlı ve silahlı imparatorluk birlikleriyle isyancılar arasında yaşanan kanlı çatışmalara sahne olur. Ordu, sivil isyancılar üzerinde adeta bir katliam uygulamıştır. Buna rağmen isyan bastırılmamıştır. Mihail ve Konstantin için de artık kaçıktan başka bir çare kalmamıştır çünkü bu saatten sonra sarayda kalmaları ölmeleri demektir. İkisi de eski ve kirli kıyafetler giyerek Studios Manastırı'na gemiyle kaçmayı başarırlar ancak bu kaçışları kurtulmalarına yetmez. 21 Nisan'da imparatoriçe Theodora'nın emriyle manastırdan çıkarılıp ikisinin de gözlerine mil çekilir. Mihail Khios (Sakız) Adası'ndaki Eleimon Manastırı'na, amcası Konstantin ise Samos (Sisam) Adası'ndaki başka bir

¹⁴ M.V. Levtchenko, *Bizans Tarihi*, çev.Maide Selen, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007,s.220

¹⁵ Psellos, s.57.

¹⁶ Tuğrul Kihitir, *XI-XIII. Yüzyıl Kaynaklarıyla Anadolu'da Bizans, Haçlılar, Selçuklular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s.25; Hasan Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yay., Konya, 2012, s.54.

¹⁷ İoannes 1043 yılında gözlerine mil çekildikten kısa bir süre sonra ölmüştür. Basık, S.388.

¹⁸ Dikici, s.309-310.

¹⁹ Ahmet Refik Altınay, *Bizans İmparatoriçeleri*, çev.Muammer Yılmaz, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2012, s.71-72; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devlet Tarihi*, çev.Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.302.

dini kuruma gönderilir²⁰. Yaşanılan bu gelişmelerin ardından Zoe ve Theodora imparatorluğu birlikte yöneteceklerdir ancak devlet yönetimi konusunda beceriksiz olmaları ve iki kardeş arasında bulunan nefret sebebiyle şartlar, henüz birkaç ay bile geçmeden idareyi bir erkeğe devretmeyi mecbur kılmıştır. Theodora evlenmeyi düşünmediğinden, Zoe 64 yaşında olmasına rağmen üçüncü evliliğini yapar ve 11 Haziran 1042 yılında asil senatör Konstantin Monomakos (1042-1055) ile evlenir²¹. Aslında Konstantin, Zoe için yabancı biri değildir. İlk kocası III.Romanos zamanında sarayda yaşayan Konstantin o zamanlardan Zoe'nin ilgisini çekmiştir ancak ikinci kocası IV.Mihail zamanında saraydan çıkarılmıştır. Buna rağmen Konstantin, Zoe'nin hep aklında kalmıştır hatta 1042 isyanını bahane ederek onu Yunanistan valisi olarak atamıştır.²².

Evlendiğinde 42 yaşında olan IX.Konstantin Monomakos, iki kız kardeşe birlikte üç ay boyunca ortak yönetim sergiler ancak daha sonra yönetimi tek başına eline alır. İmparatorun beklenen bozuk düzeni yeniden düzeltmektir ancak işler umulduğu gibi olmaz. Keyfine oldukça düşkün olan IX.Konstantin'in para harcama noktasında da Zoe'den eksik kalan bir yanı yoktur. Bununla birlikte en az Zoe kadar da çapkın birisidir. Zoe'nin ilerlemiş yaşını da göz önüne aldığımız zaman Konstantin'in gözünün başka kadınlara kaymasına şaşmamak gerekir. Muhtemelen bu durumun Zoe de farkındadır çünkü Konstantin, eski sevgilisi Maria Sklerina²³ ile ilişkisini sürdürme kararını sükûnetle karşılamıştır. Hatta Midilli Adası'nda bulunan Maria'nın başkente gelmesi için Konstantin ile birlikte bir davet mektubu bile yazmıştır. Bu mektubu büyük bir sevinçle karşılayan Maria ile Zoe'nin aynı sarayı paylaşmalarını sakıncalı bulan imparator, Maria daha başkente gelmeden saraya yakın bir köşk almış ve burayı düzenlemeye başlamıştır. İlerleyen zamanlarda ise Zoe, Maria ile aynı sarayda yaşamayı kabul etmiştir. Bu arada halk Maria'nın sarayda olmasından rahatsızlık duymuştur ancak Zoe ve Theodora halkın tepkisini dindirmeyi başarmıştır zira ikisi de halk tarafından çok sevilmektedirler. Halkın tepkisi ise Konstantin'in umurunda bile olmamıştır hatta *sebatsa* diye yeni bir unvan çıkartıp vermesi için Zoe'den istekte bulunmuştur, imparatoriçe ise bu unvanı Maria'ya vermiştir. Ancak imparatorun asıl isteği Maria'yı müşterek imparatoriçe yapmaktır ve bunun için formüller aradığı bir dönemde Maria hastalanır ve 1045'te ölür. İmparator ise bu olay sonucunda adeta yıkılır ve büyük bir üzüntüyle onu Mangana Manastırı'na gömer²⁴.

Maria'nın ölümünden fazla bir zaman geçmeden (belki de Maria'nın ölümünü unutturması için) IX.Konstantin başka bir kıza, Bizans sarayında rehin tutulan Çerkez kızlarından Eleni'ye aşık olur. Eleni ise çok geçmeden saraydaki bir maskaraya gönlünü kaptırır. Tüm bunlar yaşanırken imparatoriçe Zoe'de 1050 yılında ölür ve Kutsal Havariler Kilisesi'nde diğer imparatorların yanına gömülür. Bunlarla birlikte imparator IX.Konstantin döneminde oldukça büyük problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır²⁵. İmparatorluğun uğraştığı problemlerden birisi Maniakes'in isyanı olmuştur. Maniakes, Nikephoros ile başlayıp II.Basileios'a ulaşan komutamlar zincirinin devamıdır. Maria'nın ağabeyi Romanos Sklerus ile aralarında arazi kavgası olan Maniakes'in, Romanos'un gönlünü hoş tutmak için komutanlıktan azledilmesi isyanın fitilini ateşlemiştir. Maniakes azledildikten sonra kendi destekçileriyle birlikte İtalya'ya, sonra da 1043'de Dyrrakhion'a geçer ve kendisini imparator ilan eder. İsyana dalgası başkente doğru ilerlerken Ostravo'da imparatorun kurmuş olduğu birlikle karşılaşır. Maniakes bu karşılaşmada aldığı yaradan dolayı ölür ve onun ölümüyle de isyan son bulur. Psellos, Maniakes için övgü dolu sözler söylemektedir. Onun başarılı bir komutan olduğundan ve ona karşı gösterilen tutumun haksızlıktan

²⁰ Norwich, s.237-239; Dikici, s.311-312.

²¹ Ostrogorsky, s.302.

²² Altınay, s.74.

²³ Maria Sklerina, II.Basileios'un imparatorluğu döneminde isyan eden ve imparatorluğun önde gelen önde gelen ailelerinden birine mensup Bardas Sklerus'un torunudur. Maria, Konstantin'in sürgünde olduğu yedi yıl boyunca onunla birlikte yaşamıştır ancak evlenmemişlerdir çünkü üçüncü evlilik kilise kurallarına aykırıdır. (Gerek kilisenin maddi menfaat sağlaması gerekse de devletin geleceği için Zoe ve Konstantin'in evliliğine göz yumulmuştur). Dikici, s.314.

²⁴ Dikici, s.313-316.

²⁵ Kihitir, s.28.

ibaret olduğundan bahseder²⁶. Bizans'ın Maniakes isyanından sonra ortaya çıkan tedbirsiz durumundan faydalanmak isteyen Ruslar ise uzun süreden beri beklediği fırsatı yakalamış ve 1043'te büyük bir donanmayla Marmara'yı işgal etmiştir. Ancak Bizans filosunun başarılı müdahalesi ve "Rum Ateşi"nin caydırıcı gücü rakibe başarı şansı tanımamıştır ve Ruslar burada büyük bir hezimete uğramışlardır.

1047 Eylül'ünde Bizans çok daha ciddi bir tehditle karşı karşıya kalmıştır. Tehdit yine bir askeri ayaklanmadır. Bu defa merkezleri Adrianapolis'te (Edirne) yer alan Trakya ve Makedonya orduları, imparatorun ikinci dereceden kuzeni, Leon Tornikos adında Ermeni bir aristokrat liderliğinde ayaklanır²⁷. İmparator tarafından görevinden azledilen ve Psellos'un ifadesiyle tam bir Makedonyalı kibri taşıyan bu adam imparator tarafından aşağılanmış ve saçları kazıtılmak suretiyle bir keşiş olmaya zorlanmıştır. O ise bu durumu kabullenmeyerek Edirne'ye kaçmış ve burada imparatorun öldüğü haberini yaymıştır. Ayrıca Theodora'nın imparatorluğu yönettiğini ve kendisini de eşi olarak seçtiğini duyurmuştur. Tornikos bu şekilde batı ordusunu kendi yanına almayı başarmıştır hatta imparatorluğu yönetme noktasında çevresinde bulunan destekçilerine görev taksimi bile yapmıştır. O esnada doğu ordusu Gürcistan içlerinde karargâh kurmuş vaziyettedir ve buradaki tehditlere karşı mücadele vermektedir. Bu durumu fırsat bilen Leon Tornikos birçok vaatle ve yalanla topladığı orduyla birlikte vakit kaybetmeden başkent Konstantinopolis'e doğru yola koyulur. Yol boyunca da destekçi sayısını arttırmayı başaran Tornikos, başkente vardığında kentte, kenti savunabilecek bir birlik mevcut değildir ve kentte sadece saray törenlerinde refakatçi olarak görev yapan bir gurup paralı asker bulunmaktadır. Ancak Tornikos'un surları aşması yine de kolay değildir. Ayrıca halktan beklediği desteği de henüz alamamıştır. Bu arada IX.Konstantin'in sağlık sorunları iyice ilerlemiş ve ayakta durması bile güç bir vaziyet almıştır. Buna rağmen zaman zaman ayağa kalkarak pencereden kendini gösterip halka yaşadığını ispatlama mecburiyetine düşmüştür. Surlardan atılan taşlar ise Tornikos'un adamlarını bir süre uzak tutmayı başarmıştır ancak bu tehdidi tümüyle bertaraf edecek bir ordunun olmaması imparatoru endişelendirmiştir. Zaman zaman halktan oluşan guruplar surların dışına çıkarak Tornikos'u püskürtmeye çalışsalar bile Tornikos'un askerleri tarafından derhal etkisiz hale getirilmişlerdir. Bu şekilde bir sonuç alınamayacağını bilen imparator, hapisanelerde bulunan çoğu asker kökenli mahkûmu serbest bırakarak bunlarla bir birlik oluşturmuştur. Surlara yerleştirilmiş olan mancınıkların gölgesinde açılan hendeklerin önüne konuşlandırılan bu toplama birliği karşılarında gören asiler, doğu ordusunun geldiğini sanarak endişelenmişlerdir. Ancak gerçek çok geçmeden anlaşılınca bu endişe ortadan kalktığı gibi bu olay asiler arasında bir alay konusuna dönüşmüştür. İki tarafın karşılaşması ise şaşırtıcı bir şekilde sonuçlanmamıştır. Tornikos ve adamları bu toplama birliğin çoğunu kılıçtan geçirmiştir ve içinde sivillerin de olduğu çok sayıda kişiyi de esir olarak almıştır. Bu kadar fazla esir alınmasındaki neden ise ertesi gün anlaşılmıştır. Tornikos, ertesi gün zincirlemiş olarak getirdiği esirleri surların önüne dizmiş ve eğer kent teslim edilirse esirlerin hayatını bağışlayacağını söylemiştir. Bu şekilde Tornikos, kent halkının desteğiyle, kenti kolayca teslim alacağını düşünmüştür ancak bu hamleden istediği sonucu alamamıştır. Buna rağmen kente girebilecek güce sahiptir zira kentin gardı düşmek üzeredir. Tornikos, sadece merhametli bir imparator olacağı izlenimi vermek için zorlukla kenti teslim almak istemez. Bu şekilde halk tarafından destekleneceğini düşünür ve Konstantin'in kendi isteğiyle kenti teslim edeceği hayaliyle mevzisine geri döner. Geceyi kendinin bir imparator olarak karşılanacağı hayali ile geçiren Tornikos, ertesi gün surların önüne tekrar gelir. Beklentisi halkın da desteğini almış bir vaziyette savunmasız bir kent teslim almaktır ancak surlardaki mancınıkların daha gerili bir halde taş fırlatmaya başladıklarını görünce bu beklentisinin gerçekleşmeyeceğini anlamıştır. Hatta mancınıklardan atılan taşlardan büyük bir tanesi hemen Tornikos'un yanına düşer ve paniğe kapılan Tornikos atını hızlıca geriye sürer. Bu arada ordunun içinde "doğu ordusunun yardıma geldiği" söylentisi de hızlıca yayılmaktadır. Doğu ordusu gerçekte henüz gelmemiştir ancak bu

²⁶ Psellos, s.117-121; Basık, s.386.

²⁷ Norwich, s.267.

panik ortamında asiler dağılık bir vaziyette geriye doğru çekilirler. İmparator Konstantin'in yardım çağrısında bulunmuş olduğu doğu ordusu ise ertesi gün kente varmıştır. Artık Tornikos'un kaçmaktan başka çaresi kalmaz. Tornikos'un arkasından giden imparatorun askerleri ise onu ve sadık arkadaşı Ioannes Vatatzes'i yakalamayı başarır. İmparator Konstantin asilerin affedilmesi emrini vermiş olsa da büyük nefret duyduğu Tornikos'a ve arkadaşına acımaz. İkisinin de gözlerine surlar önünde mil çekilir ve böylece büyük bir isyan bastırılmış olur²⁸.

Bu arada Balkanlarda da yeni gelişmeler vardır. Bir Oğuz boyu olan Uzların ilerleyişi karşısında yirmi bin kadar Peçenek Tuna'yı aşarak imparatorluk topraklarına girmiştir. Uzların lideri Kegen ile Konstantin anlaşır ve Uzlar Peçeneklere karşı imparatorun hizmetine girer. Ertesi yıl çok daha kalabalık bir Peçenek topluluğu Tuna'yı geçip bu kez imparatorluk toprağını yağmalar. Liderlerinin adı Tirakh'tır. Uzların da yardımıyla Edirne Dükü C.Arianites Peçeneklerin önünü kesip onları ağır bir yenilgiye uğratar. Peçenekler yenilmiş olmalarına rağmen ne imha edilirler ne de geldikleri yere geri sürülürler. Orduda paralı asker olarak görev yapabilecekleri düşünüldükçe silahlarından arındırılıp vaftiz edildikten sonra Serdika'nın kuzey batısına nüfusu seyrek tepelere yerleştirilirler²⁹. 1048'den sonra sayıları artan bu Peçeneklerin Selçuklu Türklerine karşı Anadolu'ya gönderildikleri bilinmektedir³⁰.

Bizans topraklarına ilk Türk akınları ise 1046 yılında gerçekleşmiştir. Ancak bu, Bizans sınırına yalnızca bir deneme saldırısı olmuştur. Ermenistan'a gelen Türkler gerçek bir zarara neden olmadan geri çekilmişlerdir. 1048 yılında ise daha büyük bir Türk ordusu doğu sınırlarını aşar ve zengin sınır kenti Erzen'i ele geçirir. Konstantin bu saldırıyı püskürtmek için elli bin kişilik bir ordu gönderir ancak kentin ovasında geçen kanlı çarpışmada Bizans ordusu büyük bir yenilgi alır. Selçuklu Türkleri, Bizans komutanı Liparites'in de içinde olduğu çok sayıda esir ele geçirir ve Konstantin'e bir antlaşma yapmaktan başka çare bırakmaz. İmparator yapılacak barış ve esirlerin iadesi karşılığında, doğu sınırlarındaki toprakların bir kısmını bırakmayı kabul eder. Bunun yanında Selçuklu Sultanı Tuğrul'a çok değerli armağanlar gönderilmiş ve Müslümanlara Konstantinopolis'te serbestçe ibadet edebilmek hakkı tanınmıştır. Antlaşmaya dayalı bu kazanımlarla birlikte Tuğrul, Attaleiates'in belirttiğine göre yiğitliğine ve sağlam karakterine hayran kaldığı Bizans komutanını, ona birçok ihşanda bulunarak serbest bırakmıştır³¹.

IX.Konstantin döneminde yaşanan en önemli sorunların biri de kiliselerin ayrılması olayıdır. Konstantin'in imparatorluğunun son dönemlerinde Doğu ve Batı kiliseleri arasında, Bizans'ın Batı ile ilişkisini ciddi şekilde etkileyen ve önemini hâlâ koruyan bir ayrılık meydana gelmiştir³². Bir süre Papa ile Bizans Patriği arasında yaşanan diplomatik restleşme ve kavga giderek büyümüş ve iki taraf arasında ilişkiler bütünüyle zedelenmiştir. 1054 yılının Temmuz ayında Papalık, göndermiş olduğu elçiler yoluyla Konstantinopolis Patriğinin Papalık tarafından aforoz edildiğini bir kez daha beyan eder. Bunun üzerine öfkelenen Patrik Cerularius da gelen elçileri aforoz eder. İpleri kopma noktasına getiren tüm bu süreç aslında kişisel ihtirasların sonucudur. Zira bu olay öncesinde imparator IX.Konstantin, Papalığın komutanı Argyrus ile Batı'da Normanlara karşı güç birliği yapılması konusunda anlaşma yapmıştır. Buna rağmen Konstantinopolis Patriği Michael Cerularius'un bu ittifaka karşı çıkmasıyla başlayan gerilim, sonuçları bakımından ağır olan bir ayrılıkla sonuçlanmıştır. Bahsi geçen tarih iki kilise arasında tam anlamıyla çözümlenmeyecek derin bir düşmanlığın da miladı olarak görülebilir³³.

²⁸ Psellos, s.125-135; Dikici, s.317-318.

²⁹ Basık, s.387. Bu gelişmelerin farklı bir anlatımı için bkz. Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, çev.Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, s.92-94.

³⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1984, s.172.

³¹ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev.Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s.56-57; Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, çev.Mehmet Morali, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2014, s.682; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1983, s.18.

³² Gregory, s.283.

³³ Giles Morgan, *Bizans'ın Kısa Tarihi*, çev.Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon Yay., İstanbul, 2010, s.80-82; Gregory, s.284-285; Ye.Agibalova-G.Donskoy, *Ortaçağ Tarihi*, çev.Çağdaş Sümer, İstanbul, 2017, s.91.

IX.Konstantin, ülkesinde yaşanan tüm bu tatsız gelişmelere rağmen dünyevi eğlencelerden geri durmamaktadır. Hatta kendisine bahçe içerisinde zemine sıfır olan derin bir havuz yaptırmıştır ve günde birkaç kez bu havuzun keyfini çıkarmaktadır. Ancak 1054 yılının sonbaharında havuzdan sonra soğuk algınlığına yakalanır. Bu hastalık ilerleyip akciğerlerini tahrip eder ve imparatoru yatağa düşürür. Ağır hasta olan imparator kendisinden sonra tahta kimin geçeceği konusunda gizli planlar yapmaya başlamıştır ancak bu durumu haber alan Theodora derhal saraya dönerek otoritesini gösterir. İmparator ise artık kendisinden sonra tahta Theodora'nın çıkacağını gördüğünden çok üzülür ve hastalığı da iyice ağırlaşır. 11 Ocak 1055'te ise IX.Konstantin hayatını kaybeder. Psellos, imparator için "sosyal bakımdan hayatının büyük bir kısmını şan ve şerefle doldurarak öldü" ifadesini kullanmıştır³⁴.

IX.Konstantin'in ölümü ile imparatorluğun meşru imparatoriçesi Theodora, taraftarlarının da desteğiyle yetmiş beş yaşında tahta tek başına geçmiştir. Theodora güçlü bir iradeyle yetkilerini kullanmaktan çekinmemiş, piskoposlar da dâhil tüm atamaları kendisi yapmıştır. Bir süre sonra yönetimi Leon adında oldukça akıllı ve deneyimli bir din adamına bırakmıştır ki Attaleiates, Leon için devlette düzeni ve hukukun egemenliğini geri kazandırdığından bahseder. Bu arada Patrik, imparatoriçenin evlenmesi konusunda baskı yapmaktadır fakat 1056'nın yazında Theodora ölümcül bir hastalığa yakalanır. Leon'un önerisiyle yerine mali işlerden sorumlu yüksek bir bürokrat olan Mikael Bringas'ı varis olarak ilan eder. Theodora'nın 31 Ağustos 1056'da ölmesiyle de Makedon Hanedanlığı sayfası Bizans için kapanmış olur³⁵. Bundan sonra Bizans İmparatorluğu tarihinde "üçüncü anarşi" iktidar kavgaları dönemi başlayacaktır³⁶.

2. Ekonomik Gelişmeler

II.Basileios'un yaklaşık olarak yarım asır süren başarılı yönetimi, ölümünün ardından devam ettirilememiştir. Makedon Hanedanlığı'nın bu ikinci döneminde başkent bürokrasisi ile Anadolu'nun büyük toprak sahipleri arasında meydana gelen iktidar savaşları artarak devam etmiştir. Ekonominin kötüye gitmesi ve bunun paralelinde üretimin ve vergi gelirlerinin azalması, ordunun gücünün aristokratların çıkarı uğruna kırılması bu döneme damgasını vurmuştur³⁷.

II.Basileios'un ardından tahta çıkan kardeşi VIII.Konstantinos imparator olduktan sonra devlet işleriyle pek ilgilenmemiş, bu tür işleri çok da kabiliyetli olmayan yardımcılara havale etmiştir. Kendisi ise kardeşi tarafından doldurulan hazineyi zevki için harcamaktan çekinmemiştir³⁸. III.Romanos döneminde ise alınmış olan bir karar imparatorluk için oldukça olumsuz bir adım olmuştur. Bu karar, Makedon imparatorlarının toprak sahiplerine ilişkin politikalarından vazgeçmiş olmasıdır. *Dynatoi*'nin baskısına boyun eğilmiş ve *allelengyon* vergisi kaldırılmıştır. Köylülere ait malların devrine karşı olan yasalar kitaplarda kalmış ve sonuç olarak da köylülere ait topraklar büyük toprak sahiplerinin eline geçmeye başlamıştır³⁹. Yani varlıklılar ister siyasi olsun isterse de iktisadi noktada olsun büyük bir kazanım elde etmişlerdir. Bu adımla I.Romanos'tan II.Basileios'a kadar aristokrasi sınıfının doyumsuz toprak talebi karşısındaki duvar da yıkılmıştır. Küçük toprak sahipliği kurumunun erimesi ise hızlanmıştır. Büyük toprak sahipliği köylü sınıfına büyük darbe vurmuştur ve bunları bir çeşit büyük toprak sahiplerinin kölesi konumuna getirmiştir. Bir başka ifadeyle Bizans'ın VII.yüzyılda meydana gelen yenilenmesinden sonra bütün gücünü dayandırmış olduğu sistem çökertilmiş böylece ülkenin ekonomi ve savunma gücü de bu durumdan darbe almıştır. Bu şekilde meydana gelen bir fakirleşme ise doğrudan imparatorluğun askeri gücünü de zayıflatmıştır⁴⁰. III.Romanos sadece büyük toprak sahiplerinin ve

³⁴ Psellos, s.159-160; Dikici, s.320.

³⁵ Attaleiates, s.62-63; Basık, s.392.

³⁶ Charles William Chadwick Oman, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev.Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2019, s.193.

³⁷ Basık, s.375.

³⁸ Dikici, s.300.

³⁹ Gregory, s.276; A.Alexander Vasilev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev.Tevabil Alkaç, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2016, s.401.

⁴⁰ Ostrogorsky, s.299.

manastırların desteğini almakla da yetinmemiştir. Ayrıca Ayasofya'ya yapılan yıllık devlet yardımını 40 kg. altın oranında arttırarak kilisenin de övgüsünü kazanmıştır. Bunun dışında VIII.Konstantinos zamanında uygulanan tarım politikalarıyla mağdur olan kişilere yüklü tazminatlar ödenmiş, yine devlete borçlu olanlar için af yoluna gidilmiştir. Buna rağmen VIII.Konstantinos zamanında çıkan ağır yasalar devam ettiği gibi yeni çıkarılan vergi kiralama uygulaması da büyük su istimallere kapı açmıştır. Bu sayede bazı fırsatçılar hazineye ödedikleri belli bir miktar karşılığında devlet gelirlerini toplama hakkı elde ederek zavallı vergi yükümlülerinden ödediklerinin iki üç katını çıkarmak istemişlerdir. “varlıklılar” bu uygulamayı bir yolunu bulup göğüsleyebilseler bile esas yükü savunmasız küçük toprak sahipleri çekmektedir⁴¹.

III.Romanos döneminin askeri alanda ve ekonomik yönden oldukça başarısız olduğu söylenebilir. Romanos, başarısızlıkla sonuçlanan Doğu seferinin ardından Bizans tarihine askeri başarılarla kazınan bir imparator olma hayalini de yitirmiştir. Buna rağmen Bizans tarihinde derin yer edinmiş imparatorları taklit etmekten kaçınmamıştır. Yönetiminin özellikle son dönemlerinde dini kurumlara büyük miktarlarda bağışlarda bulunmuştur. Bu tutumu onun dindar biri olarak tanınmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte I.Justinianos'un Ayasofya ile meşhur olmasından etkilenecek kendisi de Hz. Meryem'in onuruna başka bir kilise yaptırmaya karar verir. Hatta bununla da yetinmeyerek kilisenin hemen yanında öylesine büyük bir manastır yaptırmaya girişir ki bu iş için yeterli sayıda kişi bile bulunamaz. Bu uygulama imparatorluk ekonomisine yük getiren oldukça maliyetli bir iştir ve Psellos'un ifadesiyle tüm hazine bu inşaat için seferber edilmiştir⁴². Yine bu imparator döneminde yaklaşık elli yıldır rastlanmayan bir kuraklık 1033 yılında Anadolu ve Ermenistan'da kıtlığa neden olmuştur. Urfalı Mateos bu kıtlıkta, birçok kimsenin yiyecek karşılığında karılarını ve çocuklarını satmak zorunda kaldığından bahseder. Mateos ayrıca “İnsanlar öylesine zor bir duruma düşmüşlerdir ki bitkinlikten kitleler halinde ölmüşlerdir” der⁴³. Bu dönemde yaşanan kıtlıkla başkentin tahıl ihtiyacı ise Yunanistan'dan getirilen tahılla karşılanmaya çalışılmıştır. Kuraklık ve açlığın etkisini sürdürdüğü zamanlarda Anadolu bir de çekirge sürülerinin istilasına uğramıştır. 1035 senesinde meydana gelen bu hadise, üretime çok büyük bir darbe vurmuştur ve küçük çiftçiler istemeyerek de olsa topraklarını elden çıkarma durumunda kalmıştır. Ödemekle yükümlü oldukları vergileri ödeyemedikleri için küçük menfaatler karşılığında topraklarını varlıklılara devretmek zorunda kalmışlardır⁴⁴.

IV.Mihail döneminde uygulanan ekonomi politikaları da halkı oldukça bunaltmıştır. Mihail'in ağabeyi Hadım İoannes mali konularda yetkiyi elinde bulundurmaktadır ve özellikle vergiler konusunda oldukça katıdır. İoannes'in uyguladığı ağır vergi politikaları nedeniyle Balkanlar'da bir isyan patlak vermiştir. Bulgarların ödedikleri verginin artık nakdi olarak toplanmaya başlanması halkta büyük bir baskı oluşturmuş ve bu baskı halkı isyana kadar sürüklemiştir. V.Mihail'den sonra tahta oturan Theodora ve Zoe dönemi de imparatorluk için bir israf dönemi olarak adlandırılabilir. Öte yandan V.Mihail'in amcası Konstantin'in devlet hazinesinden alarak sakladığı 2650 kg.lık altının sorgulama neticesinde bulunması bu dönemde ekonomi adına kazanılan ilginç bir başarı olmuştur⁴⁵.

Theodora ve Zoe'nin yönetiminde olduğu dönemi Psellos adeta bir felaket olarak tanımlamıştır. Psellos'a göre iki kardeş de para ve politikadan anlamayan kişilerdir. Zoe'nin yapmış olduğu cömert bağışlar neredeyse hazineyi tüketmiştir. Yine Psellos'a göre askerlerin ganimet payı olan paralar ve ordu masraflarına ayrılan gelirler ya gereksiz işlere harcanmış ya da gereksiz kişilere verilmiştir. Bu savurganlık ve lüks yaşama isteği ise ekonomik çöküntünün başlangıcı ve ileride yaşanacak kötü durumun sebebi olmuştur⁴⁶. Skylitzes ise bu dönem için o

⁴¹ Norwich, s.219.

⁴² Psellos, s.37-38.

⁴³ Mateos, s.58; Basık, s.378.

⁴⁴ Basık, s.380-381.

⁴⁵ Dikici, s.312.

⁴⁶ Psellos, s.94-95.

kadar karamsar ifadelerde bulunmaz. Makamların alınıp satılabilir olmasına karşı çıkarılmış olan fermanlardan, sivil ve askeri yönetimde kat edilen mesafeden bahseder. Ayrıca bir önceki dönemde (V.Mihail dönemi) yapılmış olan suistimalleri araştırmak için kurulan heyetin başarısına değinir⁴⁷. Daha önce bahsettiğimiz ‘çalınan altınların bulunması’ konusunda gösterilen başarı ise bu iddiaları destekler niteliktedir.

İmparator IX.Konstantin Monomakos’un yönetiminde olduğu dönem için, dönemin Bizans tarihçisi Ioannes Zonoras şöyle der: “Gerçekten, (IX.Konstantin’in) ruhu yüce kişiler yerine sefih takımını kolluyordu; çünkü kamunun parasını ne uygun düşecek kişilere, ne uygun düşecek biçimde, ne de uygun düşecek zamanlarda tahsis ediyordu”⁴⁸. Bunun yanında Attaleiates ve Zonoras’a göre vergi toplama usulünde de yanlış yapılıyordu. Vergi memurları halka kötü davranmakta ve haksız kazanç sağlamaktaydı. Bu dönemde vergi konusunda asılsız iddialarla para cezasına çarptırılan ve hapse atılan birçok kişi vardı. Henüz bu akıbete uğramayan insanlar ise başlarına gelebilecek böyle bir tablonun korkusunu sürekli olarak hissetmekteydi. İmparator bunlarla yetinmeyip kutsal kilise ve manastırlara tahsis edilmiş yerlere de göz dikmiş, bu kurumların yöneticilerinin denetlenmesi ve buralara yapılan bağışların iptal edilmesi hususunda buyruklar göndermiştir. Ancak bu buyruklar işleme konulmadan imparator ölmüştür. Attaleiates imparatorun bu dönemde ölmesinin “Tanrının imparatoru cezalandırması” olarak algılanmasına yol açtığını söyler⁴⁹. Yine İmparatoru vergiler konusunda eleştiren Zonoras ise bazı illerin daha önceden vergiden muaf tutulduğunu ve bu muafiyetin karşısında imparatorluğun stratejik noktalarının barbarlara karşı savunulduğunu söyler. Ancak imparator bu illerin vergi muafiyetini kaldırınca imparatorluğu istilalara açık bir hale getirdiğinden bahseder. Bu kapsamda Anadolu’nun savunmasız bir hale düşmesi Zonoras’a göre imparatorun uygulamış olduğu yanlış vergi politikalarıdır⁵⁰. Aslında imparatorluğun iç ve dış tehditlere karşı savunmasız kalmasını sadece uygulanan hatalı vergi politikalarıyla sınırlandırmak doğru olmaz. Konstantinopolis’te uzun bir süredir güçlü bir hükümetin olmaması da imparatorluğu iç ve dış saldırılara karşı savunmasız bırakmıştır. Zira daha IX.Konstantin döneminin ilk yıllarında da bu olumsuz hava kendini göstermiş ve durum ağırlaşarak devam etmiştir. Güney İtalya’da Frank paralı askerler, ödemelerin yapılmamasını protesto ederek Guiscard’ın gözetimindeki Normanları yardıma çağırdılar; Kafkaslar’da hoşnutsuz yerel önderler İberya, Abhazya ve Ani civarındaki sınır boylarını isyana teşvik ettiler; Kıbrıs valisi iktidarı ele geçirmeye çalıştı; Bulgarlar isyan etti; Ruslar Konstantinopolis’e saldırdı ve Selçuk Türkleri imparatorluğun doğu sınırlarını işgal etti. Bunlarla birlikte çok ciddi bir askeri tehdit de 1046-1047 yılında donmuş Tuna Nehri’ni geçen ve Balkanlarda altı yıl sürecek savaşı başlatan Peçeneklerden geldi⁵¹. Tüm bu yaşananlar aslında Bizans’ın içinde bulunduğu zayıf durumun imparatorluğu tehdit eden unsurlar üzerindeki artan motivasyonunu gösteren bir gerçektir.

IX.Konstantin döneminde yaşanan askeri başarısızlıkların temel nedenlerinden birisi de şüphesiz imparatorluğun yaşamış olduğu ekonomik sıkıntılardır. Konstantin’in ordu için gerekli parayı bulamaması ve kumandanlarını başarılarından dolayı ödüllendirememesi onu anti-militarist bir siyaset izlemeye zorlamıştır. Kaynak sağlamak için bedelli askerlik çıkarılmış, bunun sonucunda da devlet yurt dışından gelen paralı askerlere, başta Rusya’dan Vareglere olmak üzere, İtalya ve Fransa’dan Normanlara ve İngiltere’den Anglosaksonlara güvenmek zorunda kalmıştır. Bunlardan en ünlüsü 1034’ten sonra Rusya’dan Vikingleri ve daha sonra Anglosaksonları askere alan Varg muhafızlarıydı. Adamları farklı silahlara ve üniformalara sahip olan bu elit muhafız birliğinin kışlası Konstantinopolis’teydi ancak bunlar meydan savaşlarına katılmıyorlardı. Bizans,

⁴⁷ Norwich, s.243.

⁴⁸ Zonoras, s.95; Kihitir, s.28-29.

⁴⁹ Attaleiates, s.61-62.

⁵⁰ Zonoras, s.96.

⁵¹ Judith Herrin, *Bizans (Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı)*, çev.Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 2016, s.304.

imparatorluk savaşlarına katılan müttefik askerlerine de daha fazla güvenmek zorundaydı. Bu durum da Bizans ordusunun çöküşünü etkileyen unsurlardan biri olmuştur⁵².

Bu dönem, ekonomisi zaten kötü olan Bizans'ın, üzerindeki tehditleri bertaraf etmek adına hem para hem toprak hem de itibar kaybettiği bir dönem olmuştur. 1048'de büyük bir Türk ordusu sınır kenti Erzen'i ele geçirmiştir. IX.Konstantin Türkleri püskürtmek üzere elli bin kişilik bir ordu göndermiş ancak başarılı olamamıştır. Selçuklu Türkleri, aralarında Bizans komutanı da olmak üzere binlerce esir almıştır. Ayrıca gıda, mal ve para taşıyan binlerce araba da ele geçirmişlerdir. İmparator ise yapılacak barış ve esirlerin iade edilmesi adına, doğu sınırındaki toprakların bir kısmını bırakmayı kabul ettiği gibi karşı tarafın lideri Tuğrul'a çok değerli hediyeler de göndermiştir⁵³.

Bizans'ın yapmış olduğu aşırı harcamalar yüzünden ve Peçenekleri yenebilmek adına para stokunun artırılması zorunlu bir hal almıştır. Paralı askerlere ödeme yapılmasında çoktan kullanılmaya başlanan ve *nomisma*'ya eşitmiş gibi muamele gören daha hafif altın sikkenin, *tetareron*, bastırılmasının sebebi de zaten budur. İmparator VIII.Konstantin (1025-28) ve IV.Mihail'in (1034-41) az miktar gümüş kattıkları *nomisma*'nın değerini düşürmek zorunda kalmıştır ve içeriğindeki altın miktarı %95'in altına düşürülmüştür. Böylece IV.yüzyılda yerleştirilmiş olan ve yüzyıllar boyunca korunan altın standardının da temeli IX.Konstantin döneminde iyice oyulmaya başlanmıştır. Bu dönemde dört değişik altın sikke bastırılmış ve bu devalüasyonu %81'e yükseltmiştir. Tetareron bile, başlangıçtaki altın içeriğinin %73'üne düşürülerek devalüe edilmiştir⁵⁴. Para üzerine yapılan bu değişikliğin fiyat artışına neden olmadığını savunan kaynaklar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarla elde edilen veriler erken Ortaçağ boyunca para dolaşımının düşük olduğunu ve ekonominin durağan olduğunu gösterir. Bu durum ise Batı'da, Doğu'ya oranla daha keskin bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Bu dönemde yapılan devalüasyon ise, bireysel kaynaklar veya arkeolojinin giderek daha fazla kanıt sunduğu imparatorlukta nüfusun göreceli artışı ve parasal ticaret miktarındaki artışa cevap mahiyetinde olduğu savunulmuştur⁵⁶.Tüm bu görüşler bir yana, IX.Konstantin'in, Peçeneklere karşı imparatorluğu savunacak paralı askerlere ödeme yapabilmesinin tek yolunun birbirini izleyen devalüasyonlara yetki vermekten başka çaresinin olmadığı gerçeğidir. Vergi tahsilâtındaki yetersizlikler ya da yolsuzlukların vergi gelirlerinin azalmasına yol açması, bireylere arazi bağışlarında bulunulması ve böylelikle bu kişilerin temel arazi vergisinin kontrolünü ele geçirmesi gibi diğer etkenler de parasal kaynakların yok olmasına zemin hazırlamıştır. Kısa dönemde uygulama başarılı olmuş ve korkunç Peçenek saldırısı bir şekilde püskürtülmüştür. Ancak bu süreç içerisinde Bizans, uzun bir süre devam eden para politikasının dışına çıkmıştır. Bu durumun da uzun vadede imparatorluğa büyük zararlar verdiği açıktır⁵⁷.

SONUÇ

II.Basileios'un ölümü bir bakıma Bizans tarihinde zirveden kopuşun tarihi olarak da değerlendirilebilir. II.Basileios'tan sonra tahta çıkan imparatorların kendi menfaatlerini ülke menfaatlerinin üzerinde tutması, yönetim noktasında beceriksiz olmaları ve daha çok duygularıyla hareket etmeleri Makedonyalılar Hanedanının II.döneminde ülkenin kötüye gitmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca dışarıdan gelen baskı ve tehditlerin artmasına içeride yaşanan gerilimler de eklenince Bizans için oldukça zor bir dönem yaşanmıştır. İncelediğimiz dönemde siyasetin neredeyse saray içerisine sıkışmış olması aslında Bizans'ın küçülen hedeflerinin de bir

⁵² Gregory, s.281.

⁵³ Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK Yayınları, Ankara, 2018, s.19-21; Bauer, s.682; Zonaras, s.93.

⁵⁴ Paranın değeriyle bu şekilde oynanması ilerleyen dönemlerde paranın saygınlığını yitirmesine de yol açmıştır. Paralı askerler *tetarera* ve *nomismata* ile ödeme yapılmasına karşı çıkmışlar, tacirler Bizans parası yerine ticarete Arap altın dinarı ve hatta Avrupa şehirlerinde basılan gümüş penileri tercih etmeye başlamışlardır. Herrin, s.306.

⁵⁵ Roberts S. Lopez, *The Shape of Medieval Monetary History*, Variorum Reprints, London, 1986, s.122.

⁵⁶ Cheynet, s.294.

⁵⁷ Herrin, s.306.

göstergesidir. Saray entrikalarının artması ve yapılan siyasi evlilikler imparatorluğu hem dar bir kalıba sokmuştur hem de özellikle dış siyaset noktasında başarılı bir yol kat etmesini engellemiştir. Ülke hazinesinin bilinçsiz bir şekilde kullanılması ve artan masraflar ordu için finansman sağlanamamasına ve dolayısıyla da askeri başarısızlıklara kapı aralamıştır. Paranın değerini düşürmek zorunda kalan devlet, geçici bir süre de olsa para sorununa bir çözüm bulabilmiştir. Ancak itibar noktasında ve ileriki dönemleri de kapsayacak ekonomik sağlamlık adına büyük bir yara almıştır. Bu dönemde büyük toprak sahiplerinin iyice güçlenmesinin yolu açılmış ve uygulanan ağır vergi politikalarına toprak sisteminde büyük toprak sahiplerini destekleyen politikalar da eklenince küçük toprak sahipleri ve yoksul halk iyice ezilmiştir.

KAYNAKÇA

- AGİBALOVA, Ye.-DONSKOY, G., *Ortaçağ Tarihi*, çev.Çağdaş Sümer, İstanbul, 2017.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Bizans İmparatorçeleri*, çev.Muammer Yılmaz, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2012.
- ATTALEIATES, Mikhael, *Tarih*, çev.Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- AYÖNÜ, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK Yayınları, Ankara, 2018.
- BAHAR, Hasan, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yay., Konya, 2012.
- BAMYACI, M. Ertan, *Bizans İmparatorluğu'nda Ticaret (VIII-X. Yüzyıllar)*, F.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2017.
- BASIK, Celalettin, *Hiç Bizans Olmadı*, C.II, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2015.
- BAUER, Susan Wise, *Ortaçağ Dünyası*, çev.Mehmet Moralı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2014.
- CHEYNET, Jean-Claude, *Bizans Dünyası, Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, çev.Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- ÇAPAN, Fatma “İmparator Theophilos Döneminde (829-842) Doğu Roma İmparatorluğu ile İslam Dünyası Arasındaki İlişkiler”, *History Studies*, 11/5, Ekim 2019, s.1491-1508.
- DİKİCİ, Radi, *Bizans İmparatorluğu Tarihi (Şu Bizim Bizans-Byzantium 330-1453)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- GREGORY, Timoty E., *Bizans Tarihi*, çev.Esra Ermert, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2016.
- GÜZEL, Fatih, *Norman İstilasına Kadar Sicilya ve Güney İtalya'da Müslümanlar*, Tarih ve Siyaset Bilimi Araştırmaları, Ed. Aydın Efe, Akademisyen Kitabevi, 2019.
- HERRIN, Judith, *Bizans (Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı)*, çev.Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 2016.
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, *İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı*, C.4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1984.
- KİHTİR, Tuğrul, *XI-XIII. Yüzyıl Kaynaklarıyla Anadolu'da Bizans, Haçlılar, Selçuklular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.
- LEVTCHENKO, M.V., *Bizans Tarihi*, çev.Maide Selen, Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2007.
- LOPEZ, Robert S., *The Shape of Medieval Monetary History*, Variorum Reprints, London, 1986.
- MATEOS, Urfalı-GRİGOR, Papaz, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, notları çev. Edoard Dulaurer, Halil Yınanç, Türkçe'ye çev. Hrant D.Andreasyon, TTK Basımevi/ TTK Yay., Ankara, 2000.
- MORENO, Martino Mario, “Sicilya'da Müslümanlar”, çev. Aydın Çelik-Abdulhalık Bakır, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, V/1 (Elazığ 2007), s.165-232.
- MORGAN, Giles, *Bizans 'ın Kısa Tarihi*, çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon Yay., İstanbul,2010.

Makedonyalılar Hanedanlığı'nın II. Döneminde (1025-1056) Bizans İmparatorluğu'nda...

- NORWICH, J.J., *Bizans Yükseliş Dönemi (803-1081)*, çev.Selen Hırçın Riegel, C.II, Kabalcı Kitabevi, İstanbul, 2013.
- OMAN, Charles William Chadwick, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev.Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2019, s.193.
- OSTROGORSKY, Georg, , *Bizans Devlet Tarihi*, çev.Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1995.
- PSELLOS, Mikhail, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, çev.Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1992.
- SEVİM, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1983.
- TOKUŞ, Ömer, Fâtımiler ile Sicilya ve Güney İtalya Arasındaki Münasebetler, *Tarih Dergisi*, S.59, İstanbul, 2014, s.27-55.
- ZONORAS, Ioannes, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, çev.Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

